

AB'NİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ VE BATI BALKANLAR'DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ: BAŞARILANLAR VE BAŞARILAMAYANLAR

Birgül DEMİRTAŞ*

Giriş

Balkanlar'da savaşların sona erdiği 2000'lerin başından itibaren Avrupa Birliği (AB), bölgede kuşkusuz en önemli aktör haline geldi. 1990'lardaki savaşlar sırasında uluslararası toplumun ve bölge halklarının beklentilerini karşılayamayan ve şiddetin durmasını sağlayamayan Birlik, Kosova Savaşı'nın sona ermesinin ardından başlattığı inisiyatiflerle ve bölge ülkelerine sunduğu üyelik perspektifiyle, en etkili bölgesel güç konumuna ulaştı.

Balkanlar bölgesi Avrupa kıtasının coğrafi bir parçası olmasına rağmen, Soğuk Savaş döneminde sosyalist ülkelerle Avrupa Topluluğu'nun ilişkileri ancak küresel politika izin verebildiği ölçüde gerçekleşebilmişti. İki kutup arasında gerginliğin yaşandığı dönemde özellikle Varşova Paktı üyesi ülkelerle ilişkiler nispeten sınırlıyken, yumuşama (*détente*) döneminde ilişkiler gelişme göstermişti. Buna karşılık, her hâlükârda farklı kutuplarda yer almanın izin verdiği ölçüde siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler sürdürülebilmişti.

Bu çalışmada, Batı Balkanlar kavramı, Balkanlar bölgesinde henüz AB üyesi olmamış ülkeleri kapsayacak şekilde kullanılmakta; dolayısıyla kavram, Sırbistan, Makedonya, Bosna Hersek, Kosova, Karadağ ve Arnavutluk'u kapsamaktadır. Arnavutluk dışındaki diğer ülkeler, eski Yugoslavya'nın bir

* Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

parçasını oluşturmaktaydı. Bu bölgenin günümüzde toplam nüfusu yaklaşık 19 milyondur.¹

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması her ne kadar AB'nin Orta Avrupa ülkelerine yönelik genişleme sürecini başlatmış olsa da, Batı Balkanlar için bu sürecin başlayabilmesi ancak 1999 yılını bulmuştur. Birlik, 1999 yılından itibaren bölge ülkelerine yönelik stratejiler geliştirmeye çalışmış olsa da, gerek AB'nin kendi iç sorunları gerekse Batı Balkan ülkelerinin çatışma-sonrası yaşadıkları meydan okumalar, Brüksel-Batı Balkanlar ilişkilerinin sorunlarla dolu olmasını beraberinde getirmiştir. 2018 yılına kadar bölgeden sadece Slovenya ve Hırvatistan, bütünleşme sürecini başarıyla tamamlayabilmiştir.

Öte yandan, Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından Avrupa Birliği, demokrasinin yayılmasını teşvik etmeyi, dış politikasının önemli unsurlarından birisi haline getirdi. AB üçüncü ülkelerle imzaladığı ticaret ve işbirliği anlaşmalarına 1990'ların ortasından itibaren insan hakları maddesini dahil etti. Buna göre, AB'nin anlaşma hükümlerine uyabilmesi için ilgili ülkenin temel insan hakları normlarına saygı göstermesi gerekmektedir.

Bunun yanında AB, 1993'te kabul edilen Kopenhag kriterleri uyarınca üye olmak isteyen ülkelere de demokrasi, insan hakları, azınlık haklarına saygı duyma, işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olma ve Birlik müktesebatını yerine getirme koşullarını gerçekleştirmelerini istedi. Her yıl yayınladığı ilerleme raporlarıyla da aday ve potansiyel aday ülkelerdeki demokratikleşme ve AB'ye uyum durumunu değerlendirdi.

Bu çalışma, AB'nin 2000'lerin başından bu yana Batı Balkanlar'ın demokratikleşmesi üzerindeki etkisini inceleyecektir. Birlik, hangi yöntemlerle bu komşu bölgede demokrasinin konsolidasyonunu teşvik etmeye çalışmıştır? Hangi durumlarda başarılı olmuş, hangi durumlarda başarılı olamamıştır? AB'nin demokrasinin teşvik edilmesi uygulamalarından hangi dersler çıkartılabilir? Bu makale, bu soruları yanıtlamaya çalışacaktır.

İlk bölümde, demokrasinin yayılmasıyla ilgili kavramsal bir çerçeve çizilecektir. Farklı demokrasi kavramsallaştırmalarının ele alınacağı bu bölümde, uluslararası aktörlerin demokrasiyi teşvik etmesiyle ilgili hangi farklı yaklaşımlar olduğu ele alınacaktır. İkinci bölüm, AB'nin demokrasiyi teşvik uygulamalarının tarihçesini analiz edecektir. Bir sonraki bölüm,

¹ Batı Balkan ülkelerinin nüfusu Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 25'ine, bölge coğrafyası ise Türkiye coğrafyasının yüzde 28'ine tekabül etmektedir.

AB'nin Balkanlar politikasını analiz edecektir. Ardından, AB'nin Batı Balkanlar ülkelerinin demokratikleşmesi konusunda izlediği politikalar mercek altına alınacak ve AB'nin politikalarının başarılı ya da başarısız olduğu durumlar incelenecektir.

I. AB ve Demokratikleşme: Kavramsal Çerçeve

Demokrasinin nasıl tanımlanabileceği konusu hem tarihsel süreç içerisinde büyük değişikliğe uğramış hem de bu kadim tartışmaya rağmen üzerinde uzlaşılan bir tanım bulunamamıştır.² Kökeni antik Yunan'daki *demos* (halk) ve *kratos* (yönetim) kelimelerine kadar geri götürülen demokrasi, en basit anlamıyla halkın kendi kendisini yönetmesi demektir. Soğuk Savaş döneminde her iki blok, farklı demokrasi anlayışlarını savunarak asıl demokrasinin kendi ülkelerinde olduğunu iddia etmiş ve kendi demokrasi anlayışlarını yaymaya çalışmıştır.

Günümüz literatüründe demokrasi kavramının iki unsuru mutlaka içermesi gerektiği vurgulanmaktadır: rekabet ve katılım.³ İlk unsur, farklı siyasi partilerin adil ve özgür seçimlerde rekabet etmesini ifade etmektedir. İkinci unsur ise, yönetici elitin halkın çıkarlarını ve düşüncelerini dikkate almasını, temel hak ve özgürlüklerin korunmasını ve azınlıkların korunmasını ihtiva etmektedir.

Demokratikleşme kavramı ise Tilly'e göre "daha geniş, daha eşit, daha korunaklı ve iki tarafı daha çok bağlayan danışma" mekanizmasına doğru bir geçişi yansıtmaktadır.⁴ Eğer bir ülkede siyasi katılımın düzeyi yükselirse, kaynaklara ve fırsatlara eşit katılım sağlanırsa, devletin keyfi zorlayıcı gücü azalır, ancak o zaman o ülkede demokratikleşme eğiliminden bahsedilebilir. Bir ülkenin başarılı bir şekilde demokratikleşebilmesi için eşitsizlikleri yok etmeye çalışması ve halk içindeki farklı grupları sisteme entegre etmeye çalışması gerekir.⁵

² Bu bölümün yazılmasında kısmen şu çalışmadan faydalanılmıştır: Birgül Demirtaş, "Justice and Development Party's Understanding of Democracy and Democratization: Cultural Relativism and the Construction of the West as the 'Other'," içinde *Iran and the Caucasus* (baskıda).

³ Samuel P. Huntington, *The Third Wave, Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman ve Londra: University of Oklahoma Press, 1991).

⁴ Charles Tilly, *Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 59.

⁵ Tilly, *Democracy*, 188.

Demokrasinin bir başka tanımı, farklı ve muhalif görüşlerin sistem içinde ifade edilmesine imkan vermesidir.⁶ Huntington'a göre ekonomik kalkınma ve demokratikleşme süreci arasında doğrudan bağlantı vardır. Przeworski'ye göre ise bir demokrasinin konsolide olabilmesi için demokratik kurumların temel norm olarak görülmesi ve hiç kimsenin demokratik süreçlerin dışında hareket etmeyi düşünmemesi gerekir. Demokratik süreçlerin sonunda kaybedenlerin, yine aynı kurumsal süreçte şanslarını tekrar denemeyi düşünmesi gerekir.⁷ Tilly'e göre demokrasinin dört farklı tanımı öne sürülebilir: İlki, anayasal perspektife vurgu yapar. Buna göre, siyasi faaliyetlerin yasalara göre düzenlenmesi gerekir. İkinci yaklaşım, temel haklara, özgürlüklere, eşitliğe, refaha ve güvenliğe vurgu yapan yaklaşımdır. Prosedürel yaklaşım ise seçimlerin rekabetçi bir ortamda yapılıp yapılmadığına odaklanır ve seçimler sonucunda iktidarların değişip değişmediğini inceler. Süreç odaklı yaklaşım ise, siyasi faaliyetlerin meydana geldiği süreci inceler ve etkili katılım, oy eşitliği ve vatandaşların katılımı konularını analiz eder.⁸

Bu bağlamda başka önemli bir konu da demokrasiler ve otoriter siyasi sistemler arasında pek çok gri alan olduğudur. Sadece Orta Avrupa ve Balkanlar'daki değil, ABD ve bazı Batı Avrupa ülkelerinin siyasetindeki son yıllardaki yeni olgular da bu konuyu daha fazla gündeme getirmiştir.

Kaba bir sınıflandırma yapacak olursak seçimleri ön plana çıkartan ilk grup demokrasiler, "prosedürel minimalist demokrasiler" olarak adlandırılabilir. Fareed Zakaria'ya göre bu grup ülkelere liberal-olmayan (*illiberal*) demokrasiler adı verilebilir.⁹ Bazı uzmanlar bu modeli çoğunlukçu model olarak da adlandırmaktadır. Bunun karşısındaki ikinci model ise, adil ve özgür seçimlerin yanı sıra farklı görüşlerin ifade edilmesine imkan veren, güçlü sivil toplum kuruluşlarının var olabildiği, katılımcılığı ve kapsayıcılığı önemseyen konsolide demokrasidir.

Literatürde tartışılan önemli bir konu da dış aktörlerin demokratikleşme süreci üzerindeki etkileridir. Farklı bir devlet ya da bir uluslararası kuruluş, bir ülkedeki demokrasinin evrim sürecini nasıl etkileyebilir? Dünya tarihini düşündüğümüzde, ülkelerin demokrasi tecrübelerini etkileyen pek çok dış aktörün mevcut olduğunu görmekteyiz. Dış aktörler, devletlerin

⁶ Huntington, *The Third Wave*, 28.

⁷ Adam Przeworski, *Democracy and the Market, Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 26.

⁸ Tilly, *Democracy*, 7-11.

⁹ Fareed Zakaria, "The Rise of Illiberal Democracy", *Foreign Affairs* 76, no 6 (1997): 22-43.

demokratikleşme deneyimlerini nasıl etkilemektedir? Dört farklı etkileme yönteminden bahsedebiliriz:¹⁰ İlki kontrol yöntemidir. Bu yöntemde göre, dış aktör ilgili devletin tüm siyasi kurumlarını doğrudan kontrolü altına alır. Zaman zaman askeri güç kullanımını da içeren bu yöntem, devletin “zorla” demokratikleştirilmesini sağlayabileceği gibi, bazı durumlarda mevcut demokratik kurumların yıkılıp o devletin otoriterleşmesi amacını da taşıyabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ittifak devletlerinin Almanya’yı işgalinin ardından ülkede demokrasinin inşasını dayatmaları ve yine aynı dönemlerde Kızıl Ordu’nun Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde işgal politikalarıyla bu ülkelerde otoriter siyasi yapılar kurması ve bu ülkeleri Moskova kontrolüne sokması dış aktörlerin siyasal rejime etkileriyle ilgili iki farklı örnek olarak verilebilir.¹¹

İkinci yöntem ise yayma yöntemidir. Bu yöntemde göre, demokratikleşme konusundaki örnek bir ülke, diğer ülkeler üzerinde olumlu etki yaratabilir. Bir ülkenin başarılı bir demokratikleşme süreci, diğer ülkeler tarafından cezbedici bulunabilir ve özendirici bir etki yaratabilir. Bu bağlamda, 1945 sonrası ve 1990’ların başındaki demokratikleşme dalgaları örnek olarak verilebilir. Zamanın ruhu (*Zeitgeist*), bazen demokrasiyi bir yumuşak güç unsuru olarak vurgulayabilir ve yayılmasına katkı sağlayabilir.

Üçüncü yöntem, uyum olarak adlandırılabilir. Buna göre demokratik değerlere uyum çabası ön plana çıkmaktadır. Nedensellik konusunu özellikle vurgulayan uyum yaklaşımı, demokratikleşme çabasının altında iki neden olabileceğini belirtir: İlki araçsal uyum olarak adlandırılan, sonucunda bir “havuç” elde etmek için gösterilen uyum çabasıdır. İkinci neden ise inşacı yaklaşımın üzerinde durduğu içselleştirme olabilir. Buna göre devletler, sosyalleşme süreçleri sonunda demokrasinin önemini kavrayarak demokratik normları içselleştirirler. Bu durumda herhangi bir ödül almak için değil, sadece demokratik değerlere ve normlara inandıkları için demokrasinin kurumlarını oluşturmaya çalışırlar. Burada, önemli bir nokta, hem araçsal uyumun hem de içselleştirmenin aynı anda olabileceğidir; illa ki sadece biri mevcut olmak durumunda değildir.¹²

Dördüncü yöntem ise koşulluluktur (*conditionality*). Buna göre, ilgili ülke belli demokratik ilkeleri uygulaması koşuluyla belli ödüllere sahip

¹⁰ Paul J. Kubicek, “International Norms, the European Union, and Democratization: Tentative Theory and Evidence,” içinde *The European Union and Democratization, Europe and the Nation State*, der. Paul J. Kubicek (Londra: Routledge, 2003), 4-7.

¹¹ Kubicek, “International Norms,” 4-5.

¹² Kubicek, “International Norms,” 5-6.

olabilecektir. Söz konusu ödülleri, AB'ye tam üyelik, üyelik sürecinde ilerleme kaydetme veya ekonomik yardım alma olabilir. Koşulluluk yöntemi, ilgili ülkenin istenen demokratik kriterleri yerine getirmesi için onu çeşitli araçlarla bazen teşvik etmek, ikna etmek hatta bazen zorlamak için de kullanılabilir. AB'nin tam üyelik müzakerelerine başlamak için yerine getirilmesini şart koştuğu Kopenhag kriterleri, yine AB'nin üçüncü ülkelerle anlaşmalarına dahil ettiği insan hakları kriterleriyle ilgili madde, vize serbestliği için öne sürdüğü koşullar, koşulluluk politikasına örnek olarak verilebilir.¹³

Buna karşılık, AB'nin ya da diğer aktörlerin öne sürdüğü koşulların, sonuçta ilgili ülkenin elde edeceği ödül ne olursa olsun, mutlaka yerine getirileceğini düşünmek büyük hayalperestlik olur. AB'nin koşulluluk politikasının etkili olabilmesi, ilgili ülkenin siyasi kültürü, demokratikleşme geçmişi, ulusötesi ağbağlantıları, veto oyuncuları ve küresel dinamikler gibi farklı dinamiklere bağlıdır. Balkan ülkelerinin AB'yle ilişkilerinde de makalede açıklanacağı gibi başarılı olan koşulluluk örnekleri olduğu gibi, başarısız vakalar da mevcuttur.

AB'nin koşulluluk bağlamında en fazla uyguladığı yöntemlerden birinin demokrasi teşviki (*democracy promotion*) olduğu belirtilebilir. Demokrasinin teşvik edilmesi, ilgili ülkede demokrasiye geçiş sürecini başlatmak ya da demokrasiyi geliştirmek ve konsolide etmek amacıyla bir devletin ya da uluslararası bir kuruluş ya da bir aktörün uyguladığı güç kullanımını dışarıda bırakan mekanizmaların kullanıldığı politikalar olarak tanımlanabilir.¹⁴

Birlik, en azından prensipte, üçüncü ülkelerle ilişki geliştirirken temel insan hakları normlarının uygulanmasını talep etmektedir. Tam üyelik müzakerelerine başlama ya da tam üyeliği gerçekleştirme süreçlerinde demokratik kurumların inşa edilmesini talep etmektedir.

Bu bölümde, çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılmış ve bu bağlamda öncelikle demokrasi kavramının tanımı tartışılmıştır. İkinci olarak, demokratikleşmede dış aktörlerin rolünün ne olabileceği ve hangi farklı yöntemleri kullandıkları tartışılmıştır. Bir sonraki bölüm, AB'nin demokrasi teşviki politikalarının tarihçesini ele alacaktır.

¹³ Kubicek, "International Norms," 7.

¹⁴ Sandra Lavenex and Frank Schimmelfennig, "EU Democracy Promotion in the Neighbourhood: From Leverage to Governance," *Democratization* 18, no 4 (2011): 888.

II. AB'nin Demokratikleştirme/Demokratikleştirememe Tarihçesi

Her ne kadar AB'nin demokrasi teşviki politikaları 1990'lardan itibaren kurumsallaştırılmış ve sistematik hale getirilmiş olsa da, Soğuk Savaş döneminde Topluluğun üyelik kriteri olarak demokrasiye vurgu yapması süreci başlamıştır. Kurucu antlaşmalar olan Paris ve Roma Antlaşmaları, demokrasi ve insan hakları kavramlarından bahsetmemiştir. Fakat 1961 tarihli Birkelbach Raporu, demokratikleşmenin Avrupa Topluluğu'na (AT) üye olmak ya da ortaklık ilişkisi kurmak isteyen ülkeler için nasıl da şart olarak koşullama başladığının önemli bir göstergesidir. Aralık 1961'de Avrupa Parlamentosu üyesi Willi Bilkerbach tarafından hazırlanan rapor, bu bağlamda tarihsel bir öneme sahiptir. Raporun demokratikleşmeye verdiği önem aşağıdaki ifadelerde net bir şekilde vurgulanmıştır:

“Topluluğa katılmak isteyen bir ülkenin siyasi rejimi, ilgisizlikle karşılanamaz. Liberal siyasi bir örgütlenmeyle birlikte devlet demokratik varlığını garanti etmek, üyelik için bir koşuldur. Hükümetlerinin demokratik meşruiyeti olmayan devletler ile halkı doğrudan ya da özgürce seçilmiş temsilcileri tarafından hükümet kararlarına katılmayan devletler, Avrupa Topluluklarını oluşturan halklar camiasına kabul edilemezler.”¹⁵

Rapora dayanarak, Franco diktatörlüğü altındaki İspanya'nın ortaklık statüsü için yaptığı başvuru reddedilmiştir. Böylece AB, tarihinde ilk defa demokrasiyi, üye olmak ya da ortaklık statüsü almak isteyen ülkeler için bir önkoşul olarak öne sürmüştür. Bu bağlamda, Soğuk Savaş döneminde AB'nin siyasi koşulluluğu öne sürmeye başladığını belirtebiliriz. Nitekim İspanya, Portekiz ve Yunanistan ancak demokrasiye geçtikten sonra AT'ye tam üye olabilmıştır. Buna karşılık, demokrasilerinin konsolide olması süreci üyelikten sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Soğuk Savaş döneminde dahi AT'nin demokratikleşme konusuna önem verdiği ve tam üye olmak isteyen ülkeleri bu yönde teşvik ettiği belirtilebilir.

1973 tarihli Avrupa Kimliği Bildirgesi (*Declaration on European Identity*) de temsili demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü

¹⁵ Aktaran Ryan Phillips, “The Moral Permissibility of the EU's Decision to Adopt Democratic Membership Conditionality” (Western Political Science Association'ın yıllık toplantısından sunulan tebliğ, Hollywood, Mart 27-30, 2013), Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <https://wpsa.research.pdx.edu/papers/docs/Ryan%20Phillips%20The%20EU's%20democratic%20conditionality%20for%20membership%20-%20WPSA.pdf>.

prensiplerini, Avrupa kimliğinin temel unsurları arasında sayarak Topluluğun bu değerlere verdiği önemi teyit etmiştir.¹⁶

AB'nin kendi çevresini demokratikleştirme konusuna odaklanması ise ancak iki kutuplu sistemin sona ermesinin ardından olmuştur. Yeni dönemde demokrasi, insan hakları, azınlık hakları gibi konular sadece iç politikanın değil, artan bir şekilde uluslararası ilişkilerin de konusu haline gelmiştir. Birlik hem Orta Avrupa ülkeleri için geliştirdiği Polonya ve Macaristan'a Yönelik Ekonominin Yeniden Yapılanması (*Poland and Hungary Aid for the Reconstructing of Economy – PHARE*) Programı'na hem de Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım (*Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States - TACIS*) Programı'na demokrasinin geliştirilmesi unsurlarını da eklemiştir.¹⁷ Böylece, ekonomik teşvikler ve ilişkilerin geliştirilmesi havuçları sunularak hem devlet mekanizmasının demokratikleşmesi hem de bu ülkelerde sivil toplumun güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde AB'nin dönüştürücü gücü kısmen de olsa gerçekleşmiş olsa bile Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri için aynı etkiden söz etmek mümkün değildir. AB'nin demokratikleştirici etkisi, ancak belli koşullar gerçekleştiğinde kendisini gösterebilmektedir.

Bunun yanında, AB'nin üçüncü ülkelere yönelik politikalarında demokrasi vurgusunun başka bir örneği Afrika ülkeleriyle ilişkileridir. AB'nin Afrika ülkeleriyle işbirliğini geliştirmek için hazırladığı 1989 tarihli Dördüncü Lome Konvansiyonu'na -önceki Lome konvansiyonlarından farklı olarak- demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü şartları eklenmiştir.¹⁸ Fakat bu kriterleri yerine getiren ülkelerin AB'nin ekonomik yardımlarından yararlanabilecekleri vurgulanmıştır.

AB, 1995'ten itibaren üçüncü ülkelerle imzaladığı tüm ticaret ve işbirliği anlaşmalarına insan hakları maddesini de dahil etmiştir. Buna göre, AB'nin anlaşma imzalanan ülkelere yönelik ekonomik yardım ya da ticarete kolaylık

¹⁶ "Declaration on European Identity," *Bulletin of the European Communities*, no 12 (1973), 118-122.

¹⁷ European Commission, "Evaluation of the Phare and Tacis Democracy Programme," Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, http://ec.europa.eu/europeaid/how/evaluation/evaluation_reports/evinfo/1997/951432_ev_en.pdf.

¹⁸ Beken Saatçioğlu, "Avrupa Birliği ve Demokratikleşme," içinde *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, der. Belgin Akçay ve İlke Göçmen (Ankara: Seçkin, 2012), 659.

gibi taahhütleri yerine getirebilmesi için tarafların insan haklarına saygı göstermesinin beklendiği vurgulanmıştır.¹⁹

AB'nin demokrasi teşviki politikasını, sadece kendi iç dinamikleri değil aynı zamanda küresel faktörler de etkilemektedir. SSCB'nin çökmesinin ardından küresel insan hakları rejiminin gelişebilmesi için uygun uluslararası konjonktürün oluşması Brüksel'in de yeni dönemde dış ilişkilerinde bu konuyu temel unsurlardan biri haline getirmesine yol açmıştır.

Maastricht Antlaşması, bu konudaki dönüm noktalarından biridir. Antlaşma, Birliğin demokratik prensipler üzerine kurulduğunu vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda geliştirilen Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın amaçlarından bir tanesi olarak "demokrasi ve hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi ve konsolide edilmesini" vurgulamıştır (Madde 11/1).²⁰ Buna göre AB, diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirirken sadece kendi değerlerini ve kendi çıkarlarını korumayacak, aynı zamanda bu ülkeleri demokrasi hedefi doğrultusunda dönüştürmeye çalışacaktı.

AB'nin demokrasi teşviki politikalarında bir başka dönüm noktası, 1993 tarihli Kopenhag Zirvesi'dir. Zirvede kabul edilen Kopenhag kriterleri olarak adlandırılan ilkelere göre tam üye olmak isteyen ülkelere bir yol haritası sunulmuştur. AB'ye üye olmak isteyen Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik belirtilen kriterler, daha sonraki süreçlerde aday olan ülkeler için de uygulanmıştır. Kopenhag kriterleri, üç temel unsurdan oluşmaktadır. İlk olarak siyasi kriterler gelmektedir. Buna göre üye olmayı hedefleyen ülkelerin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunması ilkelerini yerine getirerek kurumların istikrarını sağlamaları beklenmektedir. İkinci olarak, ekonomik kriterler vurgulanmakta, buna göre aday ülkelerin işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olmaları ve Birlik içindeki piyasa baskısı ve rekabetçi güçlerle başa çıkabilmeleri istenmektedir. Üçüncü kriter ise aday ülkenin Birlik müktesebatını ulusal sistemine dahil etmesidir.

Lizbon Antlaşması'nın 2. maddesi de Birliğin demokratik değerler üzerine kurulduğunu vurgulamıştır. 21. maddede de AB'nin dış ilişkilerini kurgularken demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü temel alacağını altı çizilmiştir, aynı zamanda sadece bu ülkeleri benimseyen üçüncü ülkelerle

¹⁹ Karen Smith, *European Union Foreign Policy in a Changing World* (Cambridge: Polity Press, 2008).

²⁰ Antlaşma'nın 130(u) maddesi de kalkınma işbirliği geliştirilirken aynı prensiplerin uygulanacağını belirtmektedir.

ilişkilerini geliştirmeye çalışacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Lizbon Antlaşması, Maastricht Antlaşması'nın belirttiği temel ilkeleri tekrar vurgulamış ve demokrasi teşvikinin AB dış politikasının temel ilkeleri arasında olduğunu vurgulamıştır. Fakat Birliğin üçüncü ülkelerle ilişkilerinde bu ilkeleri ne kadar tutarlı uyguladığı tartışmalıdır. AB otoriter ülkelerle de ilişkilerini sürdürmeye devam etmekte ve her demokrasi yolunda geriye gideni cezalandırmaktan uzak davranmakta, hatta zaman zaman demokratikleşemeyen ülkelerin AB üyelik sürecinde tavizler vermektedir. Bosna Hersek'in polis reformunun tartışıldığı kısımda bu konuya tekrar değinilecektir.

Bu bölüm, AB'nin demokrasi teşviki politikalarının tarihçesini analiz etmeye çalışmıştır. Buna göre, Soğuk Savaş döneminde Topluluk, demokrasiyi üyelik için bir önkoşul olarak ortaya koymaya başlamış, 1990'ların başından itibaren de bu politikasını antlaşmalara dahil ederek daha sistematik hale getirmiştir. Bir sonraki bölüm AB-Balkan ülkeleri ilişkilerinin temel dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

III. AB'nin Batı Balkanlar Politikasının Anatomisi²¹

Batı Balkanlar bölgesi, Avrupa kıtasının coğrafi olarak bir parçasını oluşturmasına rağmen, bölgenin “Avrupalı” olup olmadığına ve Avrupa bütünleşmesi sürecinin bir parçası olup olmaması gerektiğine dair tarihsel olarak farklı algılamalar vardır. Günümüzde Avrupa Birliği'nin (AB) Batı Balkanlar politikalarını tarihsel olgular, bölgenin yaşamakta olduğu sorunlar ile Birliğin kendi iç meseleleri ve gelecek vizyonu etkilemektedir.

İki kutuplu sistemin geçerli olduğu dönemde Batı Avrupa ve Batı Balkanlar'ın farklı ideolojilerin etkisi altında kalarak, birbirlerinden farklı siyasal ve ekonomik rejimler oluşturmaları ilişkilerin önünde bir engel teşkil etti. Soğuk Savaş'ın bittiği dönemde ise Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan savaşlar, sadece olası bir bütünleşmeyi engellemekle kalmadı, aynı zamanda Avrupa'nın bölgeye yönelik tarihsel önyargılarını yeniden diriltti ve bölge yeniden Avrupa için güvenlik tehdidi olarak algılanmaya başladı.

AB'nin Batı Balkanlar ilişkilerinin analiz edildiği bu bölümde ilk önce, tarihsel perspektiften AB ve Batı Balkanlar ilişkilerine bakılacaktır. Ardından,

²¹ Bu bölüm yazılırken yazar şu çalışmasından yararlanmışır: Birgül Demirtaş, “AB'nin Batı Balkanlar'a Genişlemesi: Uzak Üyelik Modeli'nin Fırsatları, Zorlukları ve Çelişkileri,” içinde *Türkiye-AB İlişkileri, Yeni Açılımlar*, der. Belgin Akçay (Ankara: Seçkin, 2015), 53-62.

Soğuk Savaş bittikten sonraki süreçte Yugoslavya’da yaşanan savaşlar çerçevesinde Avrupa’nın politikaları incelenecektir. Daha sonra, Kosova Savaşı’ndan 2008 ekonomik krizine kadar olan süreçte ilişkiler mercek altına alınacak ve de ekonomik krizden bu yana ilişkiler analiz edilecektir.

A. Tarihsel Perspektiften Avrupa’nın Balkanlar Algılamaları

Tüm coğrafi isimlendirmeler gibi Balkanlar kavramı da belli bir tarihsel bağlam çerçevesinde oluştu. Osmanlıca sıradağlar anlamına gelen Balkanlar kavramı, ilk başlarda İmparatorluğun Avrupa’daki topraklarını coğrafi olarak nitelendirmek için kullanılan bir kavramken, 19. yüzyılda siyasi bir anlam kazanmaya başladı. Osmanlı bu bölgeyi nitelendirmek için Rumeli kavramını da kullandı. Avrupalı seyyahların söz konusu dönemde bu bölgeye yaptıkları seyahatler, bir yandan bu coğrafyaya yönelik ilgiyi arttırdı, öte yandan kullanılan söylem bu coğrafyanın Avrupa’nın ötekisi olarak nitelendirilmesine yol açtı. 20. yüzyıl başlarında kullanılmaya başlanan “Balkanlaşma” (*Balkanization*) kavramı da devletlerin parçalanması, mikro devletlerin kurulması ve bu devletlerin de aralarında gergin ilişkiler bulunmasını ifade etti. Bir yandan Balkanlaşma kavramı, öte yandan bölge için kullanılan “barut fıçısı” ve “kaynayan kazan” türünden benzetmeler, Balkanlar’ın Avrupa’nın ötekisi olarak konumlandırılmasına zemin hazırlamıştır. Avrupalı aydınlar Balkanlar’ı “geri kalmış, sürekli çatışma halinde, gayrimedeni” olarak tanımlarken, dolaylı olarak kendi coğrafyalarını kendisini “medeni, gelişmiş, barışçıl” olarak nitelemiş oldu.²² Böylece 19. yüzyılda başlayan, 20. ve 21. yüzyılda da devam eden süreçte Balkanlar bölgesi Avrupa’nın önemli ötekilerinden bir tanesi oldu.

Uluslararası sistemin yapısı ve bölgenin iç dinamikleri değişmiş olsa da Batı’nın Balkanlar bölgesini sabit bir şekilde algılamasının en iyi örneklerinden bir tanesi *Carnegie Endowment for International Peace* adlı ABD merkezli düşünce kuruluşunun Balkan savaşlarının ardından 1914’te yayınlamış olduğu raporu, sadece ünlü Amerikalı diplomat George Kennan’ın önsözünü ekleyerek, aynen 1993’te tekrar yayınlaması oldu.²³

²² Avrupa’nın Balkanlar kavramsallaştırmasıyla ilgili olarak bakınız: Maria Todorava, *Imagining the Balkans* (New York: Oxford University Press, 1997); Şaban Çalış ve Murat Önsoy, “Kavramsal Çerçeve: İsimlendirme ve Bölgesel Kimliğin İnşası,” içinde *Balkanlar’da Siyaset*, der. Şaban Çalış ve Birgül Demirtaş (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 6-10.

²³ Carnegie Endowment for International Peace, *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect*, 1993, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <http://carnegieendowment.org/1993/01/01/other-balkan-wars-1913-carnegie-endowment->

Bölgeye yönelik indirgemeci ve önyargılı Batı bakış açısının önemli bir kanıtı da “antik nefretler” söylemi oldu. Balkanlar’la ilgili bazı yayınlarda ve karar alıcıların söyleminde ortaya çıkan bu kavram, Balkan halkları arasında ezelden ebede kadar süren temel nefret unsurlarının olduğunu, bu milletlerin geçmişte olduğu gibi günümüzde de birbirleriyle çatıştıklarını ve dolayısıyla kuvvetle muhtemel gelecekte de çatışacaklarını varsaymaktadır.²⁴ Dondurulmuş ve negatif imajlarla yüklü Balkan anlatısı, genelde Batı’nın, özelde de Avrupa’nın bölgeye yönelik yaklaşımını belirledi. Soğuk Savaş’ın bitmesi ilk başta Balkanlar’ın yeni döneme uyum sağlamasıyla ilgili umut vadetmiş olsa da, Yugoslavya coğrafyasında başlayan savaşlar Avrupa’nın güvenliğini de doğrudan etkiledi. Bir sonraki bölüm, Soğuk Savaş’ın bittiği dönemde AB’nin Balkanlar politikasını analiz edecektir.

B. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde AB ve Batı Balkanlar

Berlin Duvarı’nın Kasım 1989’da yıkılmasıyla başlayan süreçte Avrupa’nın en büyük umudu, kıtada kalıcı bir barışı sağlayabilmek, eski dönemin tehdit ve korkularından kurtulabilmektir. Yeni dönemi Maastricht Antlaşması sayesinde derinleşme yolunda tarihi bir adım atarak karşılayan Avrupa Birliği, Ortak Dış ve Güvenlik Politikasını (ODGP) ikinci sütun olarak oluşturmuştu. ODGP’nin sınındığı ilk konulardan biri Yugoslav savaşları oldu. Bu savaşlar, hem diğer ülkelere yayılma tehlikesi hem de yol açtığı göç akımlarından dolayı Avrupa için de ciddi bir güvenlik sorunsalı haline dönüştü. Üstelik uluslararası hukukun iki temel ilkesi olan toprak bütünlüğünün korunması ve kendi kaderini tayin hakkı arasında AB’nin yaşadığı çelişkiler de anılmaya değerdir. Yugoslavya’nın ilk dağılma sinyalleri verdiği dönemde toprak bütünlüğünü vurgulayan Avrupa ülkelerinin çoğunluğu, daha sonraki aşamalarda kendi kaderini tayin hakkına dayanan politikalar izledi.

Balkanlar’da yaşanan güvenlik sorunlarının, diğer bölgelerde yaşanan güvenlik sorunlarından farkı, bu coğrafyanın Avrupa kıtasının bir parçasını oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, Balkan sorunları, Avrupa’nın da sorunudur. Bu bağlamda, 1990’ların başı düşünüldüğünde, Orta Doğu’da Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak ordusunun Kuveyt’i işgali

inquiry-in-retrospect/d9w. Bu raporun analiziyle ilgili olarak bkz. Predrag Simić, “Balkans and Balkanisation: Western Perceptions of the Balkans in the Carnegie Commission’s Reports on the Balkan Wars from 1914 to 1996”, *Perceptions* 18, no 2 (2003): 113-134.

²⁴ Etnik nefretler kavramının analiziyle ilgili olarak bkz. Noel Malcolm, “Bosnia and the West: A Study in Failure”, *The National Interest*, no 39 (1995): s. 4.

sırasında uluslararası toplumun liderliğini ABD üstlenmişken, Yugoslavya savaşları sırasında bu sorumluluğun Avrupa'ya ait olması gerektiğini Avrupalı liderler kendileri de ifade etmişlerdir. AB Konseyi Dönem Başkanı Jacques Poos'nun konuyla ilgili tarihi ifadeleri şöyledir: “Yugoslavya krizine ara bulucu olarak müdahale etme şansı Avrupa'nın saatidir... Eğer bir problem Avrupalılar tarafından çözülecekse bu Yugoslavya problemi olacaktır. Yugoslavya, Avrupa ülkesidir ve Avrupa varken bu sorumluluk başka kimseye düşmez.”²⁵

Buna karşılık AB, 1990'larda Yugoslavya meselesiyle ilgili aktif davranmadı ve sorunun çözümünde belirleyici aktör olmadı. Birleşmiş Milletler'le birlikte ve de kendi başına pek çok diplomatik inisiyatif geliştirmesine rağmen kalıcı ateşkesin sağlanmasında etkili olmadı. Savaşı sona erdiren, 1994'ten itibaren ABD'nin dikkatini bölgeye yöneltmesi ve ABD öncülüğünde Sırp askeri hedeflerine yönelik başlayan hava saldırıları oldu. AB 1997'de Balkanlar'a yönelik yeni bir inisiyatif başlattı. Bölgesel Yaklaşım (*Regional Approach*) adı verilen bu politikaya göre bölge ülkelerinde demokrasinin geliştirilmesi karşılığında AB'yle ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirilecekti. Fakat Kosova'da 1998'de şiddet olaylarının artması bu politikanın uygulanmasını sekteye uğrattı.

Kosova meselesinde de benzer bir süreç tekrar edilmişti. Avrupa Birliği ülkeleri 1998'de Kosova savaşının başlamasının ardından, Bosna Savaşı'nda olduğu gibi aktif bir diplomasi izledi. Temas Grubu²⁶ kapsamında Almanya ve Fransa birlikte hareket ederek, Slobodan Milošević yönetimini şiddet uygulamakta vazgeçirmeye çalıştı. Bu kapsamda Alman Dışişleri Bakanı Klaus Kinkel ve Fransız Dışişleri Bakanı Hubert Védrine, Milošević'e yönelik bir mektup kaleme alarak Arnavut tarafıyla diyaloga geçmesini istedi. İki bakan Mart 1998'de Belgrad'ı ziyaret ederek tüm askeri operasyonların sona erdirilmesini istedi; aksi takdirde Yugoslavya'ya yönelik yeni yaptırımlar uygulanabileceği “sopa”sını gösterdi.

Sorunun çözümüne yönelik Temas Grubu'nun son diplomatik girişimlerinden birisi, Şubat 1998'de Fransa'nın *Rambouillet* kentinde yapılan görüşmeler oldu. Sırp ve Kosovalı Arnavut tarafların bir araya getirildiği bu görüşmelerde bir an önce ateşkes ilan edilmesi, uzlaşmayla çözüme

²⁵ Aktaran Mark Almond, *Europe's Backyard War: The War in the Balkans* (Londra: Heinemann, 1994) 31-32.

²⁶ Temas Grubu Bosna Savaşı sırasında 1994'te kuruldu. Üye ülkeler ABD, Rusya, Britanya, Almanya ve Fransa'ydı. İtalya 1996'da Temas Grubu'na katıldı.

ulaşılması, azınlıklara saygı gösterilmesi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) nezdinde özgür ve adil seçimlerin yapılması istendi. Buna göre, Kosova'nın nihai statüsünün belirlenmesi geleceğe ertelendi. Kosovalı Arnavutlar en baştaki tereddütlerine rağmen uluslararası toplumun baskısıyla anlaşmayı kabul etmek zorunda kalsa da, özellikle nihai statünün gelecekte belirlenecek olmasını Kosova'nın bağımsızlığı için açık kapı olarak değerlendiren Milošević yönetimi anlaşmayı kabul etmedi.

Bu görüşmelerin başarıya ulaşamamasının ardından ABD öncülüğündeki NATO güçleri Sırp hedeflerine yönelik olarak 24 Mart 1999'da hava saldırılarını başlattı.²⁷ Haziran 1999'da sona eren müdahaleyle birlikte AB, Batı Balkanlar'da daha aktif bir rol oynamaya başladı. Sonuç olarak, Yugoslavya krizinin bölgesel istikrarı etkilemeye başladığı 1991'den 1999'a kadar "Avrupa'nın saati"nin henüz Batı Balkanlar için işlemeye hazır olmadığı anlaşıldı. Ama geçen süreç göstermişti ki, AB kendisine en yakın komşu bölge olan Batı Balkanlar'da etkili olmadıkça, uluslararası politik sistemde çevre rolü oynamaktan kurtulamayacaktı. Brüksel, AB'nin uluslararası toplumda sözü dinlenen bir aktör olmasını istiyorsa, önce kendine en yakın olan bu bölgede sorunların çözümünde etkisini hissettirebilmeliydi. Bu çerçevede, bir sonraki bölüm Kosova Savaşı'ndan sonra AB'nin bölgeye yönelik politikalarını ele alacaktır.

C. Kosova Savaşı Sonrası AB Politikaları: Bölgede Temel Aktör Olma Süreci

Avrupa, aslında daha savaş devam ederken, Kosova'daki şiddet olaylarının ardından bölgeyle ilişkilerinde yeni bir sürecin başlayacağını işaretlerini verdi. Daha NATO müdahalesi devam ederken, Nisan 1999'da Alman Dışişleri Bakanı Joschka Fischer'in hazırladığı plan açıklandı: Buna göre, Sırpların tüm askeri saldırılarını durdurması ve soruna siyasi bir çözüm bulması isteniyordu. Bir sonraki ay düzenlenen G-8 Zirvesi'nde Fischer Planı kabul edildi.²⁸

Kosova müdahalesinin sona ermesi ve Milošević'in ateşkesi kabul etmesinin ardından Avrupa Birliği'nin inisiyatifiyle Köln'de Zirve düzenlenerek Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi imzalandı. O dönemde Pakt, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin başlattığı Marshall Planı'na

²⁷ AB'nin Kosova politikasıyla ilgili bir analiz için bkz. Birgül Demirtaş, "AB'nin Kosova Politikası: Karmaşık Sorunlar, Sorunlu Yanıtlar," *Avrupa Birliği ve Komşuları: Fırsatlar ve Zorluklar*, der. Bezen Balamir Coşkun ve Birgül Demirtaş, çev. Sinem Demirkaya (Ankara: Elips, 2012), 73-95.

²⁸ "Verdienstvolles Drängen im Lärm der Bomben," *Süddeutsche Zeitung*, Mayıs 7, 1999.

benzetilmektedir. Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi'nin üyeleri şu ülke ve kuruluşlardan oluşmaktaydı: Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Sırbistan ve Karadağ, AB üyesi ülkeler, ABD, Rusya, Türkiye, Kanada, Japonya, Norveç, İsviçre, BM, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, IMF, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Orta Avrupa İnisiyatifi. Pakt, demokratikleşme ve insan hakları, güvenlik ve ekonomik konularda işbirliğini öngörmektedir.²⁹ Aynı yıl, AB bölge ülkeleriyle İstikrar ve Ortaklık Süreci'ni başlatarak; siyasi ve ekonomik işbirliği, bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri konusunda bölge ülkelerinin ilerlemesini sağlayarak, AB bütünleşme sürecine bu ülkeleri de dahil etmek istediğinin sinyallerini verdi. 2008'de bu kurum, Bölgesel İşbirliği Konseyi'ne dönüştü.

İlerleyen yıllarda da Birlik, Batı Balkanlar'a üyelik perspektifi sağlamada ciddi adımlar atmaya devam etti. Bu bağlamda, 2000 yılında yapılan Feira Zirvesi'nde Batı Balkan ülkelerinin üye olma potansiyeli üzerinde duruldu. 2003'te gerçekleştirilen Selanik Zirvesi ise AB-Batı Balkanlar ilişkilerinde dönüm noktası oldu. Bu Zirve'de ilk kez bölge ülkelerine açık bir üyelik perspektifi verildi ve şu ifade Zirve Bildirgesi'nde yer aldı: "Balkanlar'ın geleceği Avrupa Birliği'ndedir."³⁰

İstikrar ve Ortaklık Süreci, bölge ülkelerinden bazı ek şartları da yerine getirmelerini şart koştu. Kopenhag artı olarak nitelendirilen bu şartlar; 1993'te Kopenhag Zirvesi'nde belirtilen demokrasi ve insan hakları, işleyen piyasa ekonomisi ve müktesebata uyum kriterleri yanında Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'yle işbirliği, mültecilerin dönüşüne olanak sağlama, Dayton Anlaşması hükümlerine bağlılık ile bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri gibi ek şartları içermektedir. Sonuçta, bu süreç bugüne kadar bölge ülkelerinden bir tek Slovenya ve Hırvatistan'ın üye olmasıyla sonuçlanabildi.

Kosova'nın bağımsızlığı meselesi ise AB dış politikasının birlikte davranmayı başaramadığı konulardan bir tanesi olarak varlığını sürdürdü. 28 AB üyesi ülkeden beş tanesi Kosova'nın bağımsızlığını tanımadı.³¹

²⁹ Bu konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Demirtaş, "AB'nin Kosova Politikası," 84-88.

³⁰ AB'nin Soğuk Savaş sonrası politikalarının analizi için bkz. Aydın Babuna, "European Integration, Bosnia Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy," *Perceptions* 19, no 2 (2014): 1-32.

³¹ Kosova'nın bağımsızlığını tanımayan ülkeler şunlardır: Yunanistan, Güney Kıbrıs, Slovakya, Romanya ve İspanya. Yunanistan ve Güney Kıbrıs, Kıbrıs meselesiyle ilgili

Sonuç olarak, 1999-2008 arası dönemde AB, Batı Balkanlar'ın bütünleşmesiyle ilgili bazı önemli adımlar atmış olmakla beraber, sadece Hırvatistan'ın tam üyeliği gerçekleşebildi. Balkanlar'daki negatif barışın pozitif barışa³² dönüşebilmesi için daha fazla çaba gerektiğinin anlaşıldığı bu dönemde, 2008'de başlayan küresel ekonomik krizin Avrupa kıtasına sıçramasıyla birlikte genişleme süreci daha da belirsiz hale geldi.

Altı ülkeden beşinin 1990'larda ve 2000'lerin başında savaş yaşadığı Batı Balkanlar bölgesi, bugün hala pek çok açıdan yaralarını sarmaya çalışmaktadır. Bölgenin karşı karşıya kaldığı başlıca meydan okumalar şunlardır:³³

- *Etnik milliyetçilik ve siyasi hayata yansımaları*: Özellikle Bosna Hersek ve Makedonya'da etnik kimlikler, siyasi tercihleri belirlemede hala temel unsurdur. İnsanlar, hangi etnisiteye mensuplarsa o etnisiteyi temsil eden siyasi partiye oy vermektedir. Tüm halkı temsil eden siyasi partilerin sayısı bu ülkelerde çok azdır.
- *Tartışılan sınırlar*: Bölgede bazı sınırlar ve toprak parçalarıyla ilgili farklı tartışmalar mevcuttur. Sırbistan'ın Kosova'yı tanımaması, Bosna Hersek'te Sırp Cumhuriyeti (*Republika Srpska*) yönetiminin ayrılma konusunda referanduma gideceğini ısrarla açıklaması bölgenin istikrarı açısından ciddi sorunlar teşkil etmektedir.
- *Devlet inşa süreçlerinin devam etmesi*: Bosna Hersek ve Kosova gibi ülkelerde devlet kurumlarının inşa süreci devam etmektedir. Bosna Hersek'te Yüksek Temsilcilik Ofisi hala varlığını devam ettirmekte ve geniş yasal yetkilerini sürdürmektedir.
- *Ekonomik sorunlar*: Bölge ekonomileri sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecini hala yaşamaktadır. Sosyalist ekonomik sistem ortadan kalkmış, ama yerine liberal sistem henüz tam olarak kurulamamıştır. Çoğu ülke hala yüksek işsizlik oranları ve düşük büyüme grafikleriyle uğraşmaktadır. Üstelik 2008'de başlayan küresel ekonomik kriz durumu daha da ağırlaştırmıştır.
- *Göçmenler ve yerinden edilmiş kişiler*: Bölgede hala binlerce kişi savaş zamanında terk etmek zorunda kaldıkları evlerine dönememiştir.

çekincelerinden; Slovakya, Romanya ve İspanya ise kendi içlerindeki azınlık meselelerinden dolayı Kosova'yı tanımamaktadır.

³² Barış Çalışmaları (*Peace Studies*), barışı negatif ve pozitif olarak ikiye ayırmaktadır. Bu ayrımaya göre negatif barış, savaşın olmadığı, ama sorunların ve gerginliğin devam ettiği durumu ifade etmekte; pozitif barış ise temel sorunların da halledildiği ve kalıcı barışa ulaşıldığı durumu belirtmektedir.

³³ Bölgenin sorunlarıyla ilgili kapsamlı bilgi için bakınız: Birgül Demirtaş, "Balkanlarda Güvenlik Meseleleri," 213-218.

- *Geçmişle yüzleşmenin dayanılmaz ağırlığı:* Yugoslavya'nın dağılma savaşları sırasında yaşananlarla objektif bir şekilde yüzleşebilmek Balkanlar için hala uzaktır. Tüm taraflar hala sadece kendilerinin mağdur, diğer tarafın saldırgan olduğunu iddia etmekte ve hiçbir taraf kendi hatasıyla yüzleşmeyi istememektedir.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan bölgesel sorunların yanı sıra, 2009'dan itibaren AB'nin yaşadığı ekonomik kriz ve özellikle bu krizin Yunan ekonomisinde açtığı büyük tahribat genişleme sürecini daha da sekteye uğrattı.

Tablo 1 – Batı Balkan Ülkelerinin AB'ye Üyelik Sürecindeki Durumları

Müzakerelere başlayanlar	Sırbistan, Karadağ
Aday ülkeler	Makedonya, Arnavutluk
Potansiyel aday ülkeler	Bosna Hersek, Kosova

* Ağustos 2018 itibarıyla

AB, bugün zor bir politikayı gerçekleştirmeye çalışmaktadır: Bir yandan, kendi içinde Brexit, aşırı sağ partilerin üye ülkelerde ve Avrupa Parlamentosu'nda artan gücü, ekonomik meseleler, ayrılıkçı milliyetçilik gibi boğuşmak zorunda kaldığı devasa sorunların ağırlığı, görünür gelecekte genişleme sürecinin olamayacağını göstermektedir. Öte yandan, Batı Balkanlar'ın üyelik hayali devam etmektedir. Zaten Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker de 2014'de görevi devraldıktan sonra yaptığı açıklamada beş sene boyunca yeni bir genişleme olmayacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda Brüksel'in temel çabası, tam üyeliği belirsiz bir geleceğe öteleyerek, bugün uyum reformlarının kısmen de olsa yapılmasını sağlamaya çalışmaktır. Bunun için vize liberalleşmesi gibi ara ödülleri sunulmakta ve tam üyelik hayalleri canlı tutulmaya çalışılmaktadır.

Bu bağlamda, AB politikasının çelişkileri göze çarpmaktadır. AB kısa vadede güvenlik kaygılarını ön plana çıkarmaktadır, fakat uzun vadede ise kalıcı güvenliği ancak tam üyelik sürecinin sağlayacağını bilincindedir. Bir başka mesele de Brüksel'in ve Batı Balkanlar'ın öncelikleri arasındaki farklılıktır. AB kendi güvenliğini öncelikli mesele olarak görürken, bölgenin

önceliği ekonomik kalkınmadır.³⁴ Bir başka mesele ise bölgedeki devlet inşası ve hem ulus inşası ile AB bütünleşme süreçlerinin yarattığı karmaşadır.³⁵ Öte yandan, bölge ülkelerinden kapsamlı reformlar yapmaları beklenmekte, fakat AB'nin bölgeyle başarılı bütünleşme için kurumsal olarak hangi reformları yapması gerektiği tartışılmamaktadır.

Günümüzde Brüksel'in gözden kaçıramayacağı bir başka temel mesele de Rusya'nın değişen dış politikasıdır. 2014'de Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, gözleri Balkanlar'a çevirmiştir; buradaki güç boşluklarından Putin'in giderek daha fazla yararlanmaya çalışması meselesi önemlidir.³⁶ Rusya'nın hem bölge ülkelerinin enerji sektörlerinde artan ağırlığı hem de yumuşak güç unsurlarını Balkanlar'da daha fazla devreye sokması dikkat çekicidir. Bu bağlamda AB, bölge ülkelerinin üyelik hayalini canlı tutmak için yeni bazı inisiyatifler başlatmıştır. Balkan ülkelerini *tam üye yapmadan*, ama *tam üyelik hayalini canlı tutarak* onları Brüksel'i yörüngesinde tutmanın bir yöntemi olarak, Balkan liderleriyle her yıl bir araya gelme ve teknik konularda işbirliğini arttırmanın yolları aranmaya başlanmıştır.

Bu kapsamda yapılan ilk toplantıda, 2014'te Almanya ve Britanya'nın inisiyatifiyle Batı Balkan ülkeleri dışişleri bakanları Berlin'de bir araya gelmiştir. Berlin süreci olarak adlandırılan bu inisiyatif, daha sonra her yıl yapılan Zirve toplantılarıyla devam etmiştir. 2015'te Viyana'da, 2016'da Paris'te ve 2017'de Trieste'de altı Batı Balkan ülkesi lideri, AB ve bazı üye ülkelerin liderleriyle yapılan toplantılar özellikle altyapı, ekonomi ve insanlar arası etkileşim konularına yönelmiştir.

AB'nin Batı Balkan ülkeleriyle yaptığı bu toplantıların önemli kavramlarından biri bağlantısallık (*interconnectivity*) olmuştur. Bu kavram,

³⁴ Gemma Collantes-Celador ve Ana E. Juncos, "The EU and Border Management in the Western Balkans: Preparing for European Integration or Safeguarding EU External Borders?" *Southeast European and Black Sea Studies* 12, no 2 (2012): 201-220.

³⁵ AB'nin Batı Balkanlar'da devlet inşası süreciyle ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Soeren Keil and Zeynep Arkan, derleyenler, *The EU and Member State Building: European Foreign Policy in the Western Balkans* (Londra: Routledge, 2015).

³⁶ Ukrayna krizinin AB'nin politikalarına etkisiyle ilgili olarak bakınız: Bodo Weber ve Kurt Bassuener, "The Western Balkans and the Ukraine Crisis: A Changed Game for EU and US Policies?" *Democratization Policy Council Policy Paper*, 2014, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <http://www.democratizationpolicy.org/pdf/briefs/DPC%20Policy%20Paper%20Western%20Balkans%20&%20Ukraine%20crisis.pdf>. Rusya'nın bölgeye yönelik değişen politikalarının analizi için ayrıca bkz. Dimitar Bechev, *Rival Power, Russia in Southeast Europe* (New Haven: Yale University Press, 2017); Didem Ekinci, *Russia and the Balkans After the Cold War* (Rangendingen: Libertas, 2013).

AB'nin özellikle enerji ve ulaşım altyapısı konusunda bölge ülkelerine destek vererek, hem Balkan devletlerinin birbirleri arasındaki bağlantıları güçlendirme hem de bu alanlarda bölgede AB standartlarını uygulamalarını teşvik ederek AB'yle bağlantılarını güçlendirmeleri olarak tanımlanabilir.³⁷

AB'nin bu Zirvelerde başka bir önceliği de bölge ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğini teşvik etmek olmuştur. Bölge ülkelerinin her birinin tek başlarına küçük pazarlardan oluşmaları nedeniyle, altı bölge ülkesinin ekonomik işbirliği yaptıkları takdirde 20 milyonluk bir pazara sahip olacakları vurgulanmıştır.

AB'nin önem verdiği üçüncü alan ise insani etkileşim olmuştur. Özellikle gençlerin işbirliği yapması ve gençlik projelerine destek verilmesi vurgulanmıştır. AB'nin desteğiyle Tirana merkezli Bölgesel Gençlik İşbirliği Merkezi kurulmuştur. Diğer bölge ülkelerinde de şubeleri olan Merkez tarafından hazırlanan gençlik projeleri AB tarafından desteklenmiştir.³⁸

Özetle, AB'nin bölgede güçlenen Rusya etkisi ve bölgede giderek silikleşen AB perspektifini canlandırmak için 2014'te başlattığı Berlin süreci, daha çok teknik konulara odaklanmaktadır. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü konuları, daha çok iyi yönetim bağlamında Zirve sonuç bildirgelerine yansımış olsa da Zirve toplantılarının odak noktasını teşkil etmemiştir. Dolayısıyla, bir sonraki bölümde de analiz edileceği üzere, AB, Batı Balkanlar'da artan demokrasi sorunlarına rağmen, bu konuya odaklanmayı tercih etmemekte ve bölge üzerindeki siyasi dönüştürücü gücünün sınırlı olmasını bir anlamda kabullenmiş olmaktadır. AB'nin bölgedeki demokratikleşme sorunlarını görmezden gelme çabası, bir anlamda da Batı Balkan ülkelerini kısa ve orta vadede tam üye olarak almak istemediğinin bir göstergesidir.

Öte yandan, AB'nin demokratikleşme koşulu uygulanmaya çalışıldığı durumlarda bile tutarsız bir şekilde hayata geçirilmektedir. Örneğin, Bosna Hersek'le olan İstikrar ve Ortaklık Anlaşması Saraybosna kriterleri yerine getirmediği halde onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.³⁹

AB'nin Batı Balkanlar politikası demokratikleşmeden ziyade istikrar odaklı olmaya devam etmektedir. Bölge ülkelerinden birinde istikrarı bozma

³⁷ Trieste Western Balkan Summit, Declaration by the Italian Chair, Aralık 7, 2017, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, http://www.esteri.it/mae/en/sala_stamp/archivionotizie/approfondimenti/trieste-western-balkan-summit-declaration.html.

³⁸ <http://www.rycowb.org/>

³⁹ Bazı medya yorumlarına göre bu Bosna Hersek için hak edilmemiş bir başarıydı: Thomas Fuster, "Unverdienter Erfolg für Bosnien," *Neue Zürcher Zeitung*, Mayıs 29, 2015.

potansiyeli olan bir siyasi kriz çıktığında Brüksel, eskisine nazaran hızlı bir şekilde tepki vermektedir. Örneğin, Makedonya'da 2015'te ortaya çıkan siyasi krizde Brüksel normalde davrandığından daha hızlı harekete geçerek iktidar ve muhalefet partileri arasında arabuluculuk yapmıştır.

Günümüzde AB'nin Batı Balkan ülkeleriyle ilişkisi, daha önceki bütünleşme süreçlerinden farklı bir özellik taşımaktadır. Türkiye örneği hariç, ilk kez uzaktaki bir üyelik hayalinin reform süreçlerindeki rolü tartışılmaktadır. Gelecekle ilgili üç senaryodan bahsedilebilir: İlk olarak, Yunanistan'daki ekonomik krizin bir şekilde çözüme kavuşturulması ve AB'nin genişlemeyle ilgili bir takvim belirlemesi, bölge ülkelerinin de reform süreçlerini hızlandırdığı ve sonunda entegrasyonun gerçekleştiği senaryodan söz edilebilir. İkinci senaryo mevcut belirsiz durumun devam ettiği Brüksel'in bu ülkeleri tam üye *yapacakmış* gibi davrandığı, Batı Balkanlar'ın da kriterleri yerine *getiriyormuş* gibi davrandığı senaryodur. Üçüncü senaryo ise, ya AB'nin ya da bölge ülkelerinin bütünleşmenin mümkün olmadığını fark etmeleri ve ona göre bir yol haritası belirlemeleridir. Hangisinin geleceğe damga vuracağını hem uluslararası konjonktür, hem Birliğin kendi içindeki dinamikler, hem de bölge ülkelerinin dönüşüm süreci belirleyecektir. Mevcut konjonktür, en muhtemel gelecek senaryosunun belirsizliğin kasıtlı olarak sürdürüleceği ikinci senaryo olduğunu işaret etmektedir.

IV. AB ve Balkanlar'ın Demokratikleşmesi Üzerindeki Etkisi

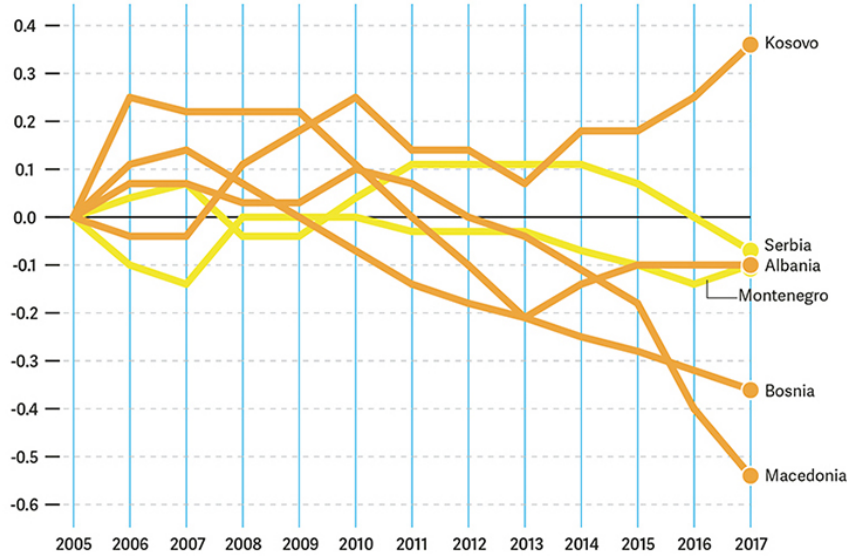
Bosna ve Kosova savaşlarının sona ermesi, Makedonya'daki çatışmaların da Ohri Barış Anlaşması'yla sonuçlanmasının ardından 21. yüzyıl Balkanlar için umut dolu başlamıştı. Bölge hem kapsamlı demokratikleşme hem de ekonomik kalkınma için hazır gözükiyordu. Bir başka deyişle, Avrupalılaşıma dalgasının Batı Balkanlar bölgesini kapsamı bekleniyordu. Bu süreçte, Batı Balkan ülkeleri çok partili siyasi yaşama geçebildi ve seçimleri büyük ölçüde sorunsuz bir şekilde gerçekleştirmeye başlayıp minimalist demokrasi konusunda adımlar arttı. Fakat ne var ki özellikle 2008 ekonomik krizinin bölgede etkilerini göstermesiyle, beklenen ekonomik kalkınmanın kısa zamanda gelmeyeceğinin anlaşılması ve AB üyelik perspektifinin giderek belirsizleşmesinin ardından halkların demokratik konsolidasyon umutları başka bir bahara kaldı.

Freedom House'un çalışmaları, özellikle 2010'dan bu yana genel anlamda bölge ülkelerinde demokratikleşme sürecinin geriye gittiğini ortaya koyuyor. Tablo 1'de gösterilen 2016 verileri, demokratik kriterler açısından

bölge ülkelerinin 2004 yılına geri döndüğünü gösteriyor.⁴⁰ Makedonya’da 2015 ve 2016’da yaşanan siyasi kriz, Karadağ’da Rusya destekli askeri darbe yapılmaya çalışıldığı iddiaları, Bosna Hersek’te etnik bölünmeden dolayı işlemeyen siyasal sistem, Kosova’da parlamentosunda bir muhalefet partisinin sığıdığı biber gazı nedeniyle defalarca siyasi sürecin tıkanması, Sırbistan’da giderek güçlenen bir siyasi lider, Arnavutluk’ta iktidar partisiyle muhalefet arasındaki sürtüşmeler her bir bölge ülkesinde demokratik kurumların tehdit altında olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 2. Balkan Ülkelerindeki Demokrasi Değerlerindeki Değişim (2005-2017)

CHANGES IN BALKAN COUNTRIES’ DEMOCRACY SCORES SINCE NATIONS IN TRANSIT 2005

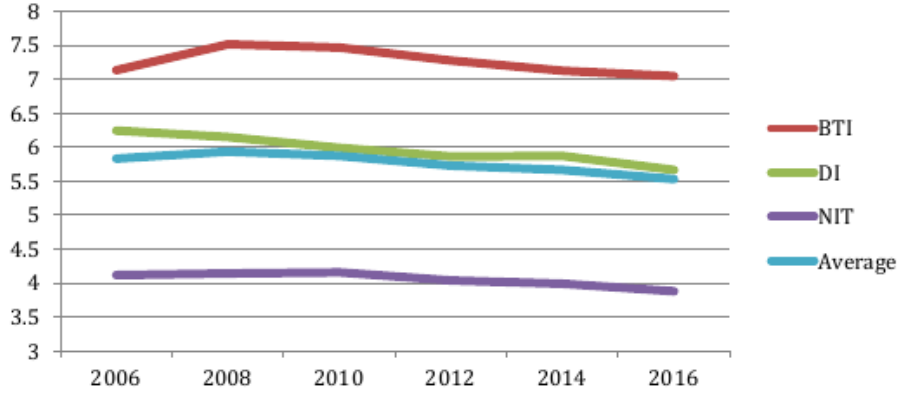

Kaynak: Zselyke Csaky, “Back Where We Started in the Balkans”, Nisan 20, 2016, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <https://freedomhouse.org/blog/back-where-we-started-balkans>

Diğer demokratikleşme indeksleri de bölgedeki geriye gidişi ortaya koymaktadır. Sadece *Freedom House*’un değil, aynı zamanda *Bertelsmann Dönüşüm İndeksi* ve *Economist Intelligence Unit*’in Demokrasi İndeksi, demokratik kriterler açısından özellikle 2010’dan itibaren bölge ülkelerinin nasıl geriye gittiklerini göstermektedir.

⁴⁰ Zselyke Csaky, “Back Where We Started in the Balkans,” Nisan 20, 2016, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <https://freedomhouse.org/blog/back-where-we-started-balkans>.

Tablo 3. Balkanlar'daki Demokrasi Kriterlerinin Farklı İndekslere Göre Karşılaştırmalı Bir Analizi

Kaynak: BTI: Bertelsmann Transformation Index; DI: Democracy Index, Economist Intelligence Unit; NIT: Nations in Transit, Freedom House. *The Crisis of Democracy in the Western Balkans. Authoritarianism and EU Stabilitocracy*, Mart 2017, 5, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <http://www.biepag.eu/wp-content/uploads/2017/03/BIEPAG-The-Crisis-of-Democracy-in-the-Western-Balkans.-Authoritarianism-and-EU-Stabilitocracy-web.pdf>.

Brüksel, tüm işaretlere rağmen Balkanlar'daki bu geriye gidişi görmezden gelmiş, her yıl yapılan Zirvelerde teknik işbirliği ve ekonomi konuları ön plana çıkartılırken, demokratikleşme ve temel insan hakları meseleleri ikinci plana atılmıştır. AB, istikrar uğruna otoriterleşmeyi görmezlikten gelmeyi tercih etmiştir. Suriye'den Avrupa'ya yoğun bir şekilde mülteci krizinin yaşandığı 2015 yılı Avrupa istikrarı için Balkanlar'ın ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, Birlik, komşu Balkanlar coğrafyasında politikalarının odak noktasını temel insan hakları ve özgürlüklerinin uygulanması ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasına değil, günü kurtarmaya yarayan ekonomik havuçlara yönelmiştir. Batı Balkanların otokrat liderleri, AB radarına takılmadan rejimlerini sürdürebilmiştir.⁴¹ Bu durumda, ironik bir şekilde bölge ülkeleri AB'yle ilişkilerini geliştirdikçe, içerideki tek adam rejimlerinin otoriterlik derecesini arttırabilmiştir.

Bu noktada, Batı Balkan ülkelerinin her birinin demokratikleşme karnesine ve AB'nin etkisine kısaca bakmak faydalı olacaktır. Arnavutluk, 2009'da İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nı imzalamış, 2014'te de aday ülke olmuştur. Tiran yönetiminin AB sürecinde ilk hedefi üyelik müzakerelerine

⁴¹ Freedom House, *The Crisis of Democracy in the Western Balkans. Authoritarianism and EU Stabilitocracy*, Mart 2017, 3-4, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <http://www.biepag.eu/wp-content/uploads/2017/03/BIEPAG-The-Crisis-of-Democracy-in-the-Western-Balkans.-Authoritarianism-and-EU-Stabilitocracy-web.pdf>

bir an önce başlayabilmektir. *Freedom House*, Arnavutluk'u kısmen özgür ülke – melez rejim kategorisinde sınıflandırmaktadır. 2008'de 3,82 olan Arnavutluk'un demokrasi puanı, 2017'da 4,14'e düşmüştür (Kullanılan ölçeğe göre 1 en yüksek demokratik gelişim düzeyini, 7 en düşük düzeyi göstermektedir). Demokratikleşme karnesinde kısıtlı düzeyde tek iyileşen durum, seçim süreciyle ilgili olmuştur.⁴² AB'nin ilerleme raporu da, pek çok uluslararası anlaşmayı imzalamış olan Tiran yönetiminin insan hakları konusunda uygulamada hala sorunlar yaşadığını ifade etmektedir. Ayrıca hala seçim sürecini yöneten yetkililerin tarafsız olamamaları, partilerin seçim kampanyasının şeffaf olmaması ve ifade özgürlüğü konusunda yaşanan sorunları da vurgulanmaktadır.⁴³ Dolayısıyla Arnavutluk, AB siyasi koşulluluğunun kısmen etkili olabildiği, seçim demokrasisini gerçekleştiren, fakat demokratik konsolidasyonu tam olarak sağlayamamış bir ülkedir.

Bosna Hersek, Dayton Barış Anlaşması'yla getirilen etnisiteye dayalı karmaşık anayasal sisteminden dolayı Arnavutluk'a kıyasla daha zorlu bir demokratikleşme süreci yaşamaktadır. Ülkenin demokrasi skoru 2008'de 4,11 iken, 2017'da 4,54'e düşmüştür.⁴⁴ Üstelik bu düşüş, resmi düzeyde Brüksel-Saraybosna diyalogunun arttığı bir zamanda gerçekleşmiştir. Bosna Hersek'in üç kurucu etnisite olan Boşnak, Hırvat ve Sırlara dayalı siyasal sisteminin karar almayı zorlaştırması nedeniyle yıllarca sürüncemede kalan İstikrar ve Ortaklık Anlaşması nihayet 2015'te yürürlüğe girmiştir. AB'nin bu Anlaşmanın yürürlüğe girmesi için şart olarak koştuğu polis reformu ise yapılmamış, Bosna Hersek yönetimi sadece kozmetik ufak düzenlemeler yapmakla yetinmiştir. Brüksel, kendisinin koyduğu koşulu kendisi görmezden gelerek siyasi koşulluluğu uygularken tutarsız davranmasının örneğini göstermiş ve Anlaşmanın yürürlüğe girmesini kabul etmiştir. Bosna Hersek içindeki iki unsurdan biri olan Sırp Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı Miloras Dodik, kendi polislerinin olmasının AB'ye katılmaktan daha önemli olduğunu

⁴² Freedom House, *Nations in Transit 2017-Albania: Country Profile*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/albania>.

⁴³ European Commission, *Albania 2016 Report*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_albania.pdf ve Freedom House, *Nations in Transit 2017-Albania*.

⁴⁴ Freedom House, *Nations in Transit 2017-Bosnia Herzegovina: Country Profile*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/bosnia-and-herzegovina>.

belirtmiştir. Dodik AB'nin Bosna Anayasası'nın reformuna dair teşviklerini ise "gereksiz macera" olarak nitelemiştir.⁴⁵

Bosna Hersek'teki etnisiteler arası anlaşmazlık, en basit reform tasarılarının bile kabul edilebilmesini engellemektedir. Anayasaya göre sadece Boşnak, Hırvat ve Sırp kökenlilerin devlet başkanı adayı olmasına ve Halk Meclisi'ne seçilebilmesine izin verilmektedir. Söz konusu üç etnisite dışında kalan Yahudi, Roman ya da diğer kökenden olan vatandaşların bu kurumlara seçilebilmesine olanak tanınmamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Sejdic-Finci kararına göre Bosna Hersek'in ilgili kanunu değiştirmesi gerekmektedir. Fakat bu kadar temel insan haklarına aykırı bir madde bile değiştirilememiştir. Bunun yanında yargının bağımsızlığı ve basın özgürlüğü konusunda ciddi sorunlar devam etmektedir.⁴⁶ Tüm bunlara ilaveten, Bosna Hersek'teki tüm seçilmiş siyasetçileri görevden alma ve Parlamento'nun çıkardığı yasaları iptal etme yetkisi devam eden Yüksek Temsilcilik Ofisi görevini devam ettirmektedir. Tüm bu sorunlara, Sırp Cumhuriyeti Devlet Başkanı Dodik'in bağımsızlık referandumu tehditleri eklendiğinde Bosna Hersek'in sadece demokratikleşmesi sürecinin değil, ülke bütünlüğünün korunmasının da ne kadar tehdit altında olduğu anlaşılabilir. AB, Bosna Hersek'te demokratik reformlar yapılması sürecinde belirgin bir etkiye sahip olamamıştır. Savaş yaşamış ve etnik olarak bölünmüş ülkelerde, AB koşulluluğunun uygulanmasının ne kadar zor olduğunu gösteren örneklerden biri Bosna Hersek'tir.

Karadağ, bağımsızlığını kazandığı 2006'dan bu yana hem AB hem de NATO'ya üyeliğini temel dış politika hedefi yapmasına rağmen demokratikleşmede ancak kısmi başarı elde etmiştir. *Freedom House*'a göre demokratikleşme skoru 3,79'dan 3,89'a düşmüştür. Yarı konsolide olmuş demokrasi olarak nitelendirilmektedir.⁴⁷ 2010'dan beri aday ülke olmasına ve 2012'den beri tam üyelik müzakereleri yürütüyor olmasına rağmen ifade özgürlüğü, medya bağımsızlığı gibi konularda özellikle uygulamada ciddi

⁴⁵ Vedran Džihic ve Angela Wieser, "Incentives for Democratisation? Effects of EU Conditionality on Democracy in Bosnia and Herzegovina," *Europe-Asia Studies* 63, no 10 (2011), 1812-1814 ve 1817.

⁴⁶ European Commission, Bosnia Herzegovina 2016 Report, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_bosnia_and_herzegovina.pdf.

⁴⁷ Freedom House, *Nations in Transit 2017-Montenegro: Country Profile*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/montenegro>.

sorunlar yaşamaktadır.⁴⁸ Ekim 2016 seçimleri sırasında bazı Rus ve Sırp vatandaşlarının adının karıştığı bir darbe girişimi yaşandığı iddia edilmiş ve bunun Karadağ'ın NATO üyeliğine Rusya'nın karşı çıkmasıyla ilgili olduğu Karadağ yetkililerince ima edilmiştir. Milo Đukanović'in 1991'den 2016'ya kadar –kısa süreler hariç- ya devlet başkanı ya da başbakan olması, tek adam hakimiyeti tartışmalarına yol açmıştır. Karadağ, hem AB üyelik süreci hem de demokratikleşme konusunda diğer komşu ülkelerden daha ileride olsa da yine de koşulluluğun gereği olan kapsamlı demokratikleşmeyi gerçekleştirememiştir.

Kosova her ne kadar 2008'de Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etmiş olsa da tanınma sorunu kısmen devam etmekte ve beş AB üyesi tarafından hala tanınmamaktadır. Dünyada da bu çalışmanın kaleme alındığı sırada 114 ülke Kosova'yı tanımakta, BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden Rusya ve Çin ise Kosova'yı tanımamaktadır. Batı Balkan ülkelerinden ise Sırbistan ve Bosna Hersek, Kosova'yı tanımamaktadır. Kosova'nın demokratikleşmesi 2008'de 5,21 skoruna sahipken, 2017'de 4,96'a çıkmış olsa bile bölgenin en sorunlu demokratikleşme süreçlerinden birine sahiptir.⁴⁹ Her ne kadar anayasasıyla azınlıklara belli haklar tanımış olsa da demokratikleşmenin diğer alanlarında ciddi sorunlar hala devam etmektedir. Bir yandan kamu yönetiminin siyasallaşması, yolsuzluk, ifade özgürlüğü sorunları; diğer yanda da iktidar-muhalefet partileri arasındaki kutuplaşma ciddi sorunlar olarak varlıklarını devam ettirmektedir.⁵⁰ Öyle ki, AB'nin arabuluculuğunda sağlanan Sırbistan-Kosova anlaşmasını ve ilaveten Karadağ ile sınır anlaşmasını protesto eden Vetëvendosje Partisi milletvekilleri, Meclis'te defalarca biber gazı sıkarak oturumları engellemiştir. AB'nin iktidar elitleri düzeyinde tuttuğu müzakere ve arabuluculuk süreçlerinin, halka ulaşmamasının, Avrupalılaştırmanın ne kadar sınırlı kalmasına yol açtığına en iyi örneklerinden biri Kosova'dır. Makedonya her ne kadar 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş ve Yugoslavya'nın dağılma savaşlarının bir parçası olmamayı başarmışsa da çeşitli açılardan zorlu süreçler yaşamaktadır. İlk olarak, Yunanistan'ın ülkeyi Makedonya Cumhuriyeti olarak değil de Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya olarak tanınması, Üsküp yönetiminin AB ve NATO gibi kurumlarla ilişkilerinin gelişmesinde sıkıntılar yaşamasına yol açmıştır. Birlik,

⁴⁸ European Commission, Montenegro 2016 Report, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_montenegro.pdf.

⁴⁹ Freedom House, *Nations in Transit 2017-Kosovo: Country Profile*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/kosovo>.

⁵⁰ European Commission, Kosovo 2016 Report, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_kosovo.pdf.

isim probleminin çözümü konusunda yeterince inisiyatif kullanmamış, bu da Makedonya'yla AB ilişkilerinde kapsamlı iyileşmenin olamamasının başlıca nedenlerinden birisi olmuştur. Makedonya'nın demokrasi notu 3,86'dan 4,43'e gerilemiş ve ülke geçiş süreci-melez ülke statüsünde yer almıştır.⁵¹ 2006-2016 arası iktidarda olan VMRO-DPMNE'nin büyük parti olduğu koalisyon hükümeti döneminde Makedonya demokratikleşme sürecinde geriye gitmiştir. 2005'ten beri aday ülke statüsünde olmasına rağmen yargı bağımsızlığı ve ifade özgürlüğü gibi temel konularda bile ciddi sorunlar vardır.⁵² 2015'te muhalefet partisi liderinin yayınladığı tapeler sonucu ülkede siyasi istikrarsızlık patlak vermiş, bunun üzerine AB Acil Reform Öncelikleri (*Urgent Reform Priorities*) yayınlarak, Makedonya'daki demokratikleşme sürecini daha sıkı kontrolü altına almaya çalışmıştır.⁵³ Makedonya'nın durumu göstermektedir ki, aday bir ülkede otoriterleşme eğilimi varsa, ancak bu durum istikrarsızlığa yol açmıyorsa AB harekete geçmemektedir. Ne zaman otoriterleşme siyasal krize yol açarsa ve ülkeyi istikrarsızlığa sürüklerse siyasi koşulluluk ilkelerini daha güçlü ve net bir şekilde vurgulamaya çalışmaktadır.

Sırbistan, bölgenin istikrarı açısından en önemli ülkelerden biridir. Belgrad'daki milliyetçi rejimin 1990'lardaki savaşların temel aktörü olduğu hatırlandığında, Sırbistan'ın bölgede kalıcı barış için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Sırbistan'ın demokrasi skoru, 3,79'dan 3,82'ye düşmüş ve en çarpıcı düşüş medya bağımsızlığı konusunda yaşanmıştır.⁵⁴ 2012'de aday ülke statüsü kazanan ve 2014'ten itibaren de müzakereleri yürüten Belgrad, diğer bölge ülkelerinin de kronik sorunu hale gelen yolsuzluk ve yargı bağımsızlığı meselelerinden muzdariptir.⁵⁵ AB'nin koşulluluğu demokrasinin hala konsolide olmasını sağlayamadığı gibi, müzakerelerin sürdüğü dönemde bile pek çok demokratikleşme kriteri açısından Sırbistan geriye gitmiştir.

⁵¹ Freedom House, *Nations in Transit 2017-Macedonia: Country Profile*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/macedonia>.

⁵² European Commission, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf.

⁵³ European Commission, *Urgent Reform Priorities for the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, Haziran 2015, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/urgent_reform_priorities_en.pdf.

⁵⁴ Freedom House, *Nations in Transit 2017-Serbia: Country Profile*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/serbia>.

⁵⁵ European Commission, *Serbia 2016 Report*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_serbia.pdf.

Özetle, 2000'lerin başından bu yana AB'nin bölge ülkeleriyle arasındaki ilişkileri istikrar ve ortaklık anlaşmalarıyla kurumsallaştırmaya çalıştırmasına ve zikzaklarla dolu da olsa bölge ülkelerinin AB üyelik sürecinde mütevazî bazı ilerlemeler kaydetmesine rağmen bölgede demokrasi, Kosova hariç, diğer tüm ülkelerde geriye gitmiştir. Kosova'daki ilerleme ise sınırlı bir orandadır ve Priştine bu iyileşmeye rağmen hala bölgenin en kötü demokratikleşme sorununa sahiptir. Bir başka deyişle, formel Avrupalılaşıma, demokratikleşme teşviki konusunda başarılı olamamıştır.

Sonuç

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin Batı Balkan ülkelerinde demokratikleşme konusundaki dönüştürücü etkisini incelemeye çalışmıştır. AB'nin komşu ülkelerde demokrasinin teşvik edilmesi çabalarına iki kutuplu sistem zamanında başladığı, fakat bu çabaların ancak 1990'ların başında sistematik hale geldiği ve üyelik kriteri olabildiği vurgulanmıştır.

Batı Balkanlar'da yer alan Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ, Kosova, Makedonya ve Sırbistan, 1990'larda zorlu bir süreç geçirmiştir. Bu ülkelerin büyük çoğunluğu doğrudan savaş yaşamış, savaşların dışında kalmayı başarmış Arnavutluk ve Makedonya ise siyasi, güvenlik ve ekonomik açılardan yanı başlarındaki savaşlardan etkilenmişlerdir. Makedonya, Yugoslavya'nın dağılma savaşlarını yaşamamışsa da, 2001'de kısa süreli çatışmalar yaşamıştır. Çatışma, iç savaş, savaş yaşamış ülkelerde demokratikleşmenin gerçekleşmesinin ne kadar zor olduğu Balkanlar örneğinde görülmektedir. Üstelik çok etnisiteli sosyal yapılar ve bunların Bosna Hersek ve Makedonya örneklerinde görüldüğü gibi siyasi sistemin temelini oluşturması Batılı anlamda konsolide demokrasilerin ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır.

AB'nin Batı Balkanlar politikası, farklı evrelerden geçmiştir. 1990'lardaki başarısız aktörlük sürecinin ardından 2000'lerin başında Birlik, bölge ülkelerine üyelik perspektifi vererek değişim sürecini başlatmayı ve bu ülkeleri Brüksel yörüngesine almayı planlamıştır. Burada da demokrasi teşviki yöntemlerinden siyasi koşulluluğu temel almıştır.

Gelinen noktada AB süreci, bölge ülkelerinde ancak minimalist demokrasiyi gerçekleştirebilmiş durumdadır. Tüm bölge ülkelerinde farklı siyasi partiler bulunmakta ve bunlar seçim sandığında yarışabilmektedir. Bu seçimler genelde Batılı standartlara uygun bir şekilde yapılsa bile, sonuçları ciddi şekilde etkilemeyecek oranda da olsa bazı sorunlar yaşandığını AGİT gözlemcileri ortaya koymaktadır.

2000'lerin başından bu yana bölge ülkeleri Avrupalılaştırma yolunda bazı adımlar atmışlardır. Tüm ülkeler istikrar ve ortaklık anlaşmalarını imzalamışlardır. AB üyeliği her birinin resmi söylemlerinde başlıca dış politika hedeflerinden biridir. AB kısmi reformların ara ödülü olarak Kosova hariç tüm bölge ülkelerine vize serbestliği uygulamaya başlamıştır. Ne var ki tüm bu gelişmelere karşın bölgede genel olarak demokratikleştirme düzeyinde düşüş yaşanmıştır. Bir başka deyişle, Avrupa Birliği'yle ilişkiler gelişirken ve resmi düzeyde Avrupalılaştırma artarken demokrasi seviyeleri düşüşe geçmiştir.

Bunun küresel konjonktürden, AB'den ve bölge ülkelerinden kaynaklanan çeşitli nedenleri vardır: İlk olarak, 2008'de başlayan kriz küresel popülist bir siyasal dalganın ortaya çıkmasına imkan tanımıştır. ABD'den Macaristan'a, Polonya'dan Yunanistan'a kadar uzanan bu dalganın Batı Balkanlar gibi demokrasi kültürünün zayıf olduğu ve bu konudaki tarihsel altyapının pek olmadığı ülkelere uzanmaması beklenemezdi.

AB'den kaynaklanan nedenlerden ilki, en başta AB'nin başarılı koşulluluğun temel şartı olan tam üyelik konusunda net bir takvim vermektir kaçınmasıdır. Balkanlı liderler, ne zaman gerçekleşeceklerini kestiremedikleri tam üyelik havucu için sahip oldukları güçlerinden fedakarlık yapmayı tercih etmemektedir. İkinci neden ise AB'nin tutarsız politikalarıdır. Bosna Hersek'te önce polis reformu konusunda bastırıp, sonra bundan vazgeçip yüzeysel değişikliklerle yetinerek İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nı imzalamayı kabul etmesi bunun bir örneğidir. Üçüncü neden, AB'nin istikrar olduğu sürece otoriterleşmeye göz yummasıdır. Ne zaman otoriter politikalar istikrarı tehdit ederse o zaman harekete geçmekte ve demokrasi teşvikini hatırlamaktadır. Makedonya'da 2015'ten bu yana yaşananlar bunun önemli bir kanıtıdır.

Bölge ülkelerine gelince, 1990'ların savaşlarıyla ciddi bir yüzleşme yaşanmaması ve tüm etnik grupların hala "sadece kendilerinin mağdur", "ötekinin saldırgan" olduğu imajını canlı tutması, gelecek için yeni bir demokratikleştirme ve uzlaşma vizyonu yaratmanın önünde ciddi bir engeldir. İkinci olarak, etnisiteye dayalı siyasal sistemler ciddi bir kısır döngüye yol açmaktadır. Siyasi liderler, her seçimde daha çok oy almak için milliyetçilik kozuna sarılmakta, sonuçta halktaki milliyetçilik damarı daha çok kabarmaktadır. Özellikle Bosna Hersek'te yaşananlar bunun kanıtıdır.

Sonuçta, AB görünüşte bölge ülkelerini kendi yörüngesinde tutmaya ve istikrarsızlıktan korumaya çalışmakta, bölgedeki liderler de Brüksel'in istediği reformları sadece sınırlı ölçüde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bölgede demokrasilerin konsolide olabilmesi için sivil toplumun daha güçlü hale gelmesi, dar milliyetçiliği reddeden alternatif siyasal görüşleri savunan partilerin ortaya çıkması ve Brüksel'in üyelik havucunu net bir şekilde sunması gerekmektedir.

Kaynakça

- Almond, Mark. *Europe's Backyard War: The War in the Balkans*. Londra: Heinemann, 1994.
- Babuna, Aydın. "European Integration, Bosnia Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy." *Perceptions* 19, no 2 (2014): 1-32.
- Bechev, Dimitar. *Rival Power, Russia in Southeast Europe*. New Haven: Yale University Press, 2017.
- Carnegie Endowment for International Peace. *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect*, 1993. Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. <http://carnegieendowment.org/1993/01/01/other-balkan-wars-1913-carnegie-endowment-inquiry-in-retrospect/d9w>.
- Collantes-Celador, Gemma ve Ana E. Juncos. "The EU and Border Management in the Western Balkans: Preparing for European Integration or Safeguarding EU External Borders?" *Southeast European and Black Sea Studies* 12, no 2 (2012): 201-220.
- Csaky, Zselyke. "Back Where We Started in the Balkans," Nisan 20, 2016. Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. <https://freedomhouse.org/blog/back-where-we-started-balkans>.
- Çalış, Şaban ve Murat Önsoy. "Kavramsal Çerçeve: İsimlendirme ve Bölgesel Kimliğin İnşası." İçinde *Balkanlar'da Siyaset*, derleyenler Şaban Çalış ve Birgül Demirtaş, 6-10. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- "Declaration on European Identity." *Bulletin of the European Communities*, no 12 (1973): 118-122.
- Demirtaş, Birgül. "Justice and Development Party's Understanding of Democracy and Democratization: Cultural Relativism and the Construction of the West as the 'Other'." İçinde *Iran and the Caucasus* (baskıda).
- Demirtaş, Birgül. "AB'nin Batı Balkanlar'a Genişlemesi: Uzak Üyelik Modeli'nin Fırsatları, Zorlukları ve Çelişkileri." İçinde *Türkiye-AB İlişkileri, Yeni Açılımlar*, derleyen Belgin Akçay, 53-62. Ankara: Seçkin, 2015.
- Demirtaş, Birgül. "AB'nin Kosova Politikası: Karmaşık Sorunlar, Sorunlu Yanıtlar." *Avrupa Birliği ve Komşuları: Fırsatlar ve Zorluklar*, derleyenler Bezen Balamir Coşkun ve Birgül Demirtaş, çeviren. Sinem Demirkaya, 73-95. Ankara: Elips, 2012.
- Džihic, Vedran ve Angela Wieser. "Incentives for Democratisation? Effects of EU Conditionality on Democracy in Bosnia and Herzegovina." *Europe-Asia Studies* 63, no 10 (2011): 1803-25
- Ekinci, Didem. *Russia and the Balkans After the Cold War*. Rangendingen: Libertas, 2013.

- European Commission. "Evaluation of the Phare and Tacis Democracy Programme." Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. http://ec.europa.eu/europeaid/how/evaluation/evaluation_reports/evinfo/1997/951432_ev_en.pdf.
- European Commission, Albania 2016 Report, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_albania.pdf ve Freedom House, *Nations in Transit 2017-Albania*.
- European Commission, Bosnia Herzegovina 2016 Report, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_bosnia_and_herzegovina.pdf.
- European Commission, Kosovo 2016 Report, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_kosovo.pdf.
- European Commission, Montenegro 2016 Report, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_montenegro.pdf.
- European Commission, *Serbia 2016 Report*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_serbia.pdf.
- European Commission, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report*, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf.
- European Commission, *Urgent Reform Priorities for the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, Haziran 2015, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/urgent_reform_priorities_en.pdf.
- Freedom House. *Nations in Transit 2017-Albania: Country Profile*. Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/albania>.
- Freedom House. *Nations in Transit 2017-Bosnia Herzegovina: Country Profile*. Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/bosnia-and-herzegovina>.
- Freedom House. *Nations in Transit 2017-Kosovo: Country Profile*. Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/kosovo>.
- Freedom House. *Nations in Transit 2017-Macedonia: Country Profile*. Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/macedonia>.
- Freedom House. *Nations in Transit 2017-Montenegro: Country Profile*. Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/montenegro>.
- Freedom House. *Nations in Transit 2017-Serbia: Country Profile*. Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/serbia>.

- Freedom House. *The Crisis of Democracy in the Western Balkans. Authoritarianism and EU Stabilitocracy*, Mart 2017, 3-4, Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018, <http://www.biepag.eu/wp-content/uploads/2017/03/BIEPAG-The-Crisis-of-Democracy-in-the-Western-Balkans.-Authoritarianism-and-EU-Stabilitocracy-web.pdf>.
- Fuster, Thomas. "Unverdienter Erfolg für Bosnien," *Neue Zürcher Zeitung*, Mayıs 29, 2015.
- Huntington, Samuel P. *The Third Wave, Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman ve Londra: University of Oklahoma Press, 1991.
- Keil, Soeren ve Zeynep Arkan, derleyenler, *The EU and Member State Building: European Foreign Policy in the Western Balkans*. Londra: Routledge, 2015.
- Kubicek, Paul J. "International Norms, the European Union, and Democratization: Tentative Theory and Evidence." İçinde *The European Union and Democratization, Europe and the Nation State*, derleyen Paul J. Kubicek, 1-30. Londra: Routledge, 2003.
- Lavenex, Sandra ve Frank Schimmelfennig. "EU Democracy Promotion in the Neighbourhood: From Leverage to Governance." *Democratization*, 18, no 4 (2011): 885-909.
- Malcolm, Noel. "Bosnia and the West: A Study in Failure." *The National Interest*, no 39 (1995): 3-14.
- Phillips, Ryan. "The Moral Permissibility of the EU's Decision to Adopt Democratic Membership Conditionality." (Western Political Science Association'ın yıllık toplantısından sunulan tebliğ, Hollywood, Mart 27-30, 2013). Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. <https://wpsa.research.pdx.edu/papers/docs/Ryan%20Phillips%20The%20EU's%20democratic%20conditionality%20for%20membership%20-%20WPSA.pdf>.
- Przeworski, Adam. *Democracy and the Market, Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Saatçioğlu, Beken. "Avrupa Birliği ve Demokratikleşme." İçinde *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, derleyenler Belgin Akçay ve İlke Göçmen, 653-73. Ankara: Seçkin, 2012.
- Simić, Predrag. "Balkans and Balkanisation: Western Perceptions of the Balkans in the Carnegie Commission's Reports on the Balkan Wars from 1914 to 1996." *Perceptions* 18, no 2 (2003): 113-134.
- Smith, Karen. *European Union Foreign Policy in a Changing World*. Cambridge: Polity Press, 2008.
- Tilly, Charles. *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

- Trieste Western Balkan Summit, Declaration by the Italian Chair, Aralık 7, 2017.
Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. http://www.esteri.it/mae/en/sala_stampa/archivionotizie/approfondimenti/trieste-western-balkan-summit-declaration.html.
- Todorava, Maria. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 1997.
“Verdienstvolles Drängen im Lärm der Bomben,” *Süddeutsche Zeitung*, Mayıs 7, 1999.
- Weber, Bodo ve Kurt Bassuener. “The Western Balkans and the Ukraine Crisis: A Changed Game for EU and US Policies?” *Democratization Policy Council Policy Paper*, 2014. Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2018. [http://www.democratizationpolicy.org/pdf/briefs/DPC%20Policy%20Paper%20Western%20Balkans %20&%20; Ukraine%20crisis.pdf](http://www.democratizationpolicy.org/pdf/briefs/DPC%20Policy%20Paper%20Western%20Balkans%20&%20Ukraine%20crisis.pdf).
- Zakaria, Fareed. “The Rise of Illiberal Democracy.” *Foreign Affairs* 76, no 6 (1997): 22-43.